

Urnák, hamvak, leletek

Régészeti feltárás Savaria északi temetőjében

Kiss Péter

Kiss Péter (1973) régész, a szombathelyi Savaria Múzeum munkatársa, az ELTE BTK Régészet doktori programjának végzős hallgatója. Kutatási területei: a római provinciák régészete, a római utak és mérföldkövek, Savaria.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
*A római kori Szombathely
bemutató kiállítóhelyek*
(2002/1)

Hazánk területén kevés olyan római temető található, amely elkerülte a sírrablók figyelmét. Szombathelyen egy megelőző feltárás során Savaria északi temetőjének éppen egy ilyen, érintetlen sírcsoportja került elő 2006 első hónapjaiban. A Művészeti Szakközépiskola és Gimnázium új épületszárnyának február–márciusi megelőző feltárásán 91, majd a július végi csatornázási munkálatok során további 19 sírt találtak a régészek. A 110 római kori sírből Savaria polgárainak, azaz Magyarország első városlakóinak földi maradványai és a velük eltemetett tárgyi melléletek kerültek elő. A feltáráson tett megfigyelések és a sírok gazdag leletanyaga alapján betekintést nyerhetünk az 1–2. század temetkezési szokásaiba. A temető tetszetős leletei – amelyek nagy része épségben maradt ránk – önálló kiállításon kerülnek majd bemutatásra, köztük két ritka és kiemelkedő szépségű csontnyelű bicskával.

Savaria négy évszázadon keresztül volt a római történelem része. Római történetíróktól és császári rendeletek szövegéből tudjuk, hogy a Claudius által az 1. század közepén alapított városban (az alapítás pontos dátuma nem ismert) többször jártak római császárok is. Claudius Savariát az új tartomány, Pannonia központjának szánta, ezért a települést a legmagasabb városi joggal (*colonia*) alapította. *Colonia Claudia Savaria* ezáltal Magyarország legrégebb városi jogú települése lett. A város alapításában római polgárok, elsősorban a *legio XV Apollinaris* veteránjai vettek részt. Az első lakók között észak-itáliai kereskedőket és a korábban itt élő kelták leszármazottait is megtaláljuk.

A római város központját tornyokkal megerősített fallal vették körül; utcái, épületei és tárgyi emlékei a mai Szombathely belvárosa alatt találhatóak. A feltárt temetőrészlet az egykori városfalon kívül, attól mintegy 8-900 méterre északra helyezkedik el. Ennek oka a római törvényekben keresendő. Már a XII táblás törvények is megszabták, hogy *halott embert a városban sem eltemetni, sem elhamvasztani nem szabad*.¹ Ekként rendelkeztek Urso (*Colonia Genitiva Iulia*, a mai Osuña, Spanyolország) városának alaptörvényei is: *Megtiltjuk, hogy a város vagy a colonia körülszántott határain belül fekvő területre halottat bevigyetek, vagy ott eltemessetek, elégessetek, vagy halottaknak síremléket állítsatok*.² Urso *colonia* alaptörvényei meghatározták továbbá az újonnan létesített halotthamvasztóhelyek várostól való távolságát is, amely nem lehetett kisebb 500 kettőslépésnél (kb. 740 méter).³

Savaria temetői is a város alapításakor körülszántott határan, az ún. *pomeriumon* kívül kezdődtek, és Urso, valamint Róma⁴ példái alapján feltételezhető, hogy a máglyák várostól való távolságát is szabályozták. A korai időszak (1–2. század) sírjai a város kivezető útjai mentén vastag sávban húzódtak a négy égtáj felé, esetünkben az északi kivezető út, a Borostyánkőút Carnuntum (Petronell, Ausztria) felé vezető szakaszán. Később (3–4. század), amikor ezek a temetők megteltek, illetve a szabad helyek már túl nagy távolságba kerültek a várostól, a városfalakhoz közeli területeken is temetkeztek, így a négy temető lassan körülölelte a várost. Savaria római korának négy évszázada akár százezer sírt is hátrahagyhatott, amelynek kevesebb mint egy százalékát ismerjük.⁵

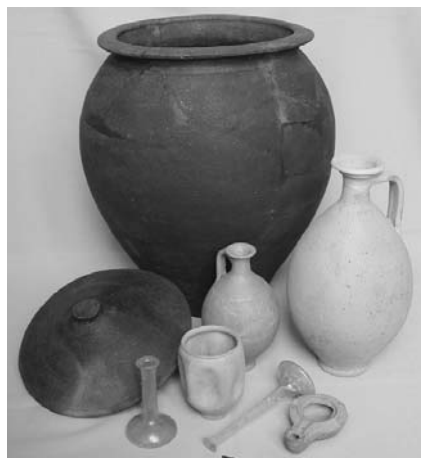
Helyben égetett sír (ún. *bustum*). A sír falai átégtek, az alján a máglya maradványai és hamvak kerültek elő. Melléletei: kerámiakorsók és bögre, terra sigillata tányérok, bronz tűkőr, bronz fibula, hasáb alakú üvegcorsó

Téglából összeállított sír feltárás közben. Az urna mellett két hasáb alakú üvegcorsó került elő

Tetőfedő téglákból (*tegulae*) összeállított sír feltárás közben. Mellékletei: ólomtűkör, terrakotta mécses, kerámiatányérok és -bögrék

Kerámiából készült temetkezési urna a benne talált mellékletekkel: kerámiafedő és -korsók, horpasztott falú pohár, üveg illatszeres fiolák, terrakotta mécses, csontnyelű vas szonda (Edőcs Judit felvétele)

Ólomlemezrel lefedett üvegurna, amely az elhunyt hamvait (kalcinálódott csontokat), valamint illatszeres üvegeket tartalmaz. Az urna alján víz és iszap látható.

Savaria északi temetője nem volt ismeretlen a kutatók számára. 1950-ben a mai Művészeti Szakközépiskola és Gimnázium főépületének alapozásakor 69 római sírt tártak fel,⁶ 1975-ben ugyanitt közműárok fektetése közben további 9-et.⁷ Az iskola közelében került elő a város legszebb feliratos emléke, a Sempronius család sírköve is,⁸ a környék telkein pedig csak a hetvenes években több mint 50 sírt mentettek meg a Savaria Múzeum régészei a földmunkák során.⁹ Mindezek alapján nem volt tehát meglepő, amikor az iskola új épületszárnyának megelőző feltárásán az északi temető számos további sírja került napvilágra.

Az ásatási terület keleti és nyugati szélén egy-egy észak-déli irányú, régi (a római korban még meglévő) patakmeder került elő, valamint egy további, nyugati irányba kanyarodó ág. A medrek közötti, 10–15 méter széles kiemelkedéseken találtunk rá az északi temető 110 sírjára. A két egykori patak a későbbi századok során többször kiöntött, ellepve ezáltal a közeli sírok egy részét, a sírgödörbe pedig finom, aprószemcsés folyami hordalékot mosott bele.

A római kori temetési rítus a császárkor első két évszázadában alapvetően a hamvasztás volt, de nem kizárólagos jelleggel.¹⁰ Ezt tükrözik Savaria északi temetőjének sírjai is: a 110 sírből 99 hamvasztásos rítusú, 11 pedig földbe temetés (csontvázas sír). A hamvasztás során a kenőcsökkel bekent, lepelbe csavart holttestet a mellékletekkel együtt a máglyára helyezték, majd további kenőcsöket, olajokat öntve a máglyára, meggyújtották. Ezek elősegítették az égést, és némileg ellensúlyozták a kellemetlen szagokat is. A máglya leégése után a hamvakat, vagyis az apró, legfeljebb 4-5 cm nagyságú, kalcinált csontdarabkákat a hozzátartozók kigyűjtötték. A halott-hamvasztás történhetett központi hamvasztóhelyen (ún. *ustrina*), vagy a megásott sírgödör fölött, ezt *bustum*nak hívjuk. Az *ustrinán* történt hamvasztás után az összegyűjtött maradványokat valamilyen (általában kerámia, ritkán üveg, kő vagy fém, esetleg szerves anyagból készült) edényben a temető egy másik helyén megásott sírgödörben helyezték el. Bár a sírok többsége *ustrinatemetkezés*, Savariában mindeztidáig nem került elő központi hamvasztóhely, de temetőnként legalább egynek lennie kellett. *Bustumtemetkezés* esetén a hamvasztás helyszíne és a sírgödör egy helyen volt. A sírgödör fölött épít-

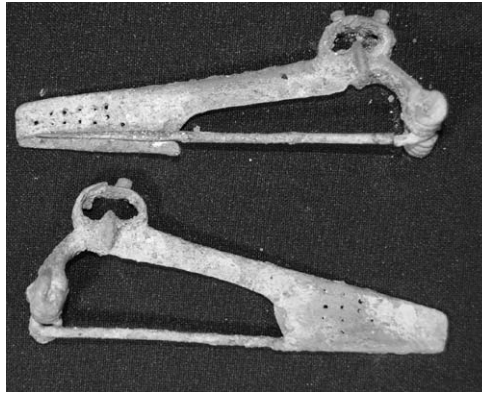
tették meg a máglyát, amely így alulról huzatot kapván gyorsabban égett, a sírgödör pedig megkönnyítette a halott csontmaradványainak a kigyűjtését. A hamvasztás helyszíne alapján az újonnan feltárt sírok közül 16 helyben égetett, azaz *bustum*, 83 pedig *ustrinatemetkezés* volt.

A *bustumok* téglalap alakú, lejtős vagy függőleges falú gödrök, amelyeknek az oldalfalai vastagon átégtek. A sírgödör alján nagy mennyiségű égéstermék (faszén, korom, égett agyagdarabkák), farönkök elszenesedett maradványai, a halott hamvai, a máglyára helyezett tárgyak felismerhetetlenségig összeégett darabjai, illetve a temetés során a sírba helyezett tárgymellékletek találhatóak. Az északi temető egyik *bustumát* tetőfedő téglákkal fedték le. A *bustumtemetkezések* néphez vagy réteghez való kötődése egyelőre nem bizonyított. A mai korhoz hasonlóan a rómaiak idejében is léteztek eltérő szokások, így voltak olyanok, akik a közös égetőhellyel szemben fontosnak érezték, hogy különálló helyen, a későbbi sír fölé épített máglyán hamvaszták el szerettüket.

Savaria esetében a hamvasztásos sírok között többségben vannak az urnás temetkezések. Az urnák közül kiemelkedik egy üvegből készült urna, amelybe a kiválogatott és gondosan megmosott csontmaradványokon kívül két kis illatszeres üvegedényt tettek, az urna mellett pedig egy üvegpalack került elő. A teljes épségben fennmaradt üvegurnát ólomlemezrel pecsételték le, amely évezredekken át megvédte a hamvakat. A temetkezés és maga az üvegurna az elhunyt gazdagságára utal.

A többi urna kerámiából készült nagyméretű edény, amelyre kerámiafedőt helyeztek. Ezek legtöbbször a föld súlya alatt beszakadtak, így az urnák a feltáráson földdel tele kerültek elő. Az urnák mellé vagy fölé a temetési szertartás során mellékleteket tettek. A halott hamvai különböző módon kerülhettek a sírba: előfordult, hogy a máglyából kiválogatott kalcinált csontokat az urnába helyezték, a máglya maradványait pedig az urna mellé öntötték, de gyakran kerültek a hamvak a máglya maradványaival együtt az urna mellé, vagy a földbe ástott és lefedett urna fölé.¹¹

A hamvasztott sírok egy részében a hamvak a megásott sírgödör egy bizonyos részében található egy kupacban, nem pedig elszórva. Itt is feltételezhető urna, de az szerves anyagból, fából textiltől vagy bőrből készült, így nem maradt fenn. Nem

Kelta női viselethez tartozó, nagyméretű bronz ruhakapcsoló tűpár (ún. szárnyas fibulák)

Balra: Zöld színű, hasáb alakú, egyfülű üvegkorsó

Jobbra: Táncoló figurát ábrázoló terrakotta lámpa (volutás mécses)

zárható ki, hogy némely esetben a kigyújtott hamvakat szabadon, tehát urna nélkül, de elkülönítve helyezték a sírgödörbe.

A római korban gyakori, de a most feltárt temetőrészletben ritka sírfajta az, amikor a kerek vagy ovális sírgödörbe beleöntötték a máglya maradványaival kevert hamvakat, és további mellékleteket helyeztek rájuk.

A gödörbe helyezés után előfordult, hogy téglából vagy kőből készült kis építményt emeltek a sír fölé. Nyolc sírban a hamvakat (urnában vagy anélkül) a mellékletekkel együtt téglalapokból megépített, földbe mélyített téglaládákba helyezték. Ezek a sírok általában gazdagabbak, jóval több mellékletet helyeztek el bennük: az egyik téglaladásírban összesen 40 tárgyi mellékletet találtunk. A felhasznált téglák többsége nagyméretű római tetőcserép (*tegula*), de előfordultak 60 × 60 cm nagyságú, több mint 20 kilogrammos építőtéglák is.

A feltárt temetőrészletben ¹¹ csontváz került elő, ezekben az esetekben a halottakat téglalap alakú sírgödörbe temették. A sírok egyikénél téglával burkolták a sírgödört, ráadásul három rétegben. Öt sírban a gödör sarkaiban előkerült szegek alapján koporsó lehetett. A halottakat általában hanyattfekvő, nyújtott állapotban helyezték a sírba, egy esetben viszont zsugorított testhelyzetben, azaz a lábait felhúзва, kezeit behajlítva, és feltehetően megkötözve temették el a halottat. A temető területén meglehetősen kedvezőtlenek a talajadottságok: a talajban lévő ásványi anyagok jelentősen károsították a csontokat, ezért rendkívül rossz állapotban kerültek felszínre. Egy gyerek sír esetében például a csontokból mindössze a fogak maradtak meg. Az egyik sírban rendkívül szerencsés megfigyelést sikerült tennünk. A halott lába mellett előkerült a cipője, illetve ami belőle megmaradt: a cipőtálpba vert szögecsék. Lábbelik meglehetősen ritkán maradnak fenn, hiszen bőrből készültek, esetünkben azonban a vasszögek helyzete mutatta a cipő talpának vonalát, amelyet a restaurátorok így eredeti elrendezésükben tudtak rögzíteni. A szöges férficipő mérete 43–44 körüli lehetett.

A sírok felszíni jelöléseinek (sírkő, fejfa) nem maradt nyoma, de minden bizonnyal voltak ilyenek, hiszen a sírok, noha több mint 100 éven át használták a temetőrészt, nem vágják egymást, azaz a felszínen látható nyomuk lehetett.

A halottal való kapcsolattartást, a túlvilágon történő táplálást szolgálta az a sír fölé helyezett kerámiaacső, amelyet két kúpcse-

répből állítottak össze. Szintén a túlvilágról alkotott elképzeléseket mutatja az egyik kerámiaurna oldalába vágott ún. léleklyuk.

A sírgödörbe a temetési szertartás során különféle edényeket: korsókat, tálakat, tányérokat, bögréket, palackokat és poharakat helyeztek. Ritkábban a halott személyes tárgyait is a sírba tették, de búcsúajándékot is hagyhattak a hozzátartozók. A szombathelyi sírokból előkerült leletanyag rendkívül gazdag: játékok (csont dobókockák, játékkorongok), ékszerek (borostyánból készült gyűrűk és gyöngyök, fülbevalók, gyűrűk, gemmák, karperecek), viseleti tárgyak (bronz fibulák, díszített csont hajtűk), ezüstözött bronztükrök, vaskések, terrakotta mécsesek és bronzpénzek. Az edények között drága importáru is megtalálható, például vékony falú kerámia és *terra sigillata* edények, de jellemző az üvegedények nagy száma és formai változatossága is. Az északi temető feltárt részlete a leletek alapján a Flavius-kortól (a 70–80-as évektől) a 2. század második feléig-végéig volt használatban.

A temető egyik urnás temetkezése a belőle előkerült leletek alapján külön figyelmet érdemel. A sírba helyezett hamvak és a mellékletek egy földbe mélyített, fedővel borított kerámiaurna fölött helyezkedtek el. A leletek között csont hajtű, Antoninus Pius pénzérme, kerámia korsók, női fejet ábrázoló borostyán-gyűrű, üvegpalack, bronz tintatartó található, de közülük – és az egész temető leletanyagából is – kiemelkedik két csontnyelű, gladiátort ábrázoló bicska. A bicskák nyelét csontból faragták ki, és két különböző harcmodorú gladiátort jelenítenek meg. A gladiátoralakok pajzsán egy-egy név, *Pardu(s)* és *Senili(s)* szerepel. Ezek a római korban használatos nevek, amelyek önálló jelentéssel bírnak: *Pardus* = leopárd, *Senilis* = öreges (ember). A gladiátorok fegyverzete hiteles, és nagyon aprólékos kidolgozású. *Pardus* fegyverzete a *murmillio* fegyverzetének felel meg: rövid kétélű kard (*gladius*), nagyméretű téglalap formájú pajzs és díszes, áttört rácsozatú sisak, bal lábán pedig lábvért. *Senilis* fegyverei a trák (*thraex*) harcmodort mutatják: rövid, megtört ívű kard (*sica*), amely az ellenfél pajzsa mögé irányuló szúrást könnyítette meg, kisméretű, téglalap alakú pajzs, mindkét lábán lábvért, és az előbbitől eltérő díszű, de szintén a teljes arcfelületen lyukakkal áttört sisak. A két gladiátortípus gyakran küzdött egymással az *amphitheatrum*okban, így a zsebkésnyelek harcospárt ábrázolnak, feltehetően készletet alkottak.

Hasonló bicskák ritkán kerülnek elő a hajdani római birodalom területén.¹² Érdekes ugyanakkor, hogy létezik olyan zsebkésnyél, amelynek felirata meglehetősen hasonlít a savariai példányokra. A hispaniai Emporiae városában (Ampurias, Spanyolország) egy hasonló fegyverzetű, szintén *Pardu(s)* feliratú pajzssal rendelkező gladiátort ábrázoló bicskanyél került elő,¹³ egy Párizsban őrzött zsebkés pedig egy *Senilus* névvel ellátott trák fegyverzetű gladiátort jelenít meg.¹⁴ A hasonló tárgyak¹⁵ és a *Pardu(s)/Pardus*, valamint *Senili(s)/Senilus* nevek ismertsége alapján elképzelhető, hogy egykoron tényleg létezett két ilyen nevű és harcmodorú gladiátor a római birodalomban, akik nem csekély hírnévvel bírtak. A savariai késnyelek utalhatnak arra, hogy tulajdonosuk rajongott a gladiátorokért, ezért becses emléktárgyait magával vitte a sírba, lehetnek azonban hozzátartozók ajándékai is. A leletek jelentőségét egyrészt aprólékos kidolgozásuk, épségük (a zsebkések pengéivel együtt maradtak meg), valamint felirataik adják, másrészt egyedülálló az a tény, hogy egy helyen, ugyanaból a sírból kerültek elő.

A 2006 telén – kora tavaszán, majd júliusában feltárt temetőrészlet újabb leletekkel és történeti adatokkal gazdagította

JEGYZETEK

- 1 XII táblás törvények, X. tábla: *Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito*.
- 2 Dessau, *Inscr. Selectae* 6087: LXXIII: *Ne quis intra fines oppidi coloniaeve qua aratro circumductum erit, hominem mortuum inferto neve ibi humato neve urito neve hominis mortui monumentum aedificato*.
- 3 Dessau, *Inscr. Selectae* 6087: LXXIV: *Ne quis ustrinam novam, ubi homo mortuus combustus non erit, propius oppidum passus D facito. (Megtiltjuk, hogy új hamvasztóhelyet, amelyen még halottat nem égettek el, az oppidumhoz 500 kettőslépésnél közelebb létesítsenek)*.
- 4 Egy Rómában előkerült felirat (*CIL* I,2 838 = *CIL* VI 31614) szerint Kr. e. 80 körül Lucius Sentius praetor a *senatus* határozata értelmében lehatárolta a máglyarakó helyek létesítésére megengedett területeket.
- 5 Tóth E., „Savaria az ókorban”: *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*, Szombathely, 1998, 52.
- 6 Mócsy A., „Kora római sírok Szombathelyről”: *Archaeológiai Értesítő* 81 (1954) 167–191.
- 7 Medgyes M., „Leletmentések Savaria északi temetőjében:

Női fejvel díszített csont hajtűk

Csontból készült nyéllal ellátott bicskák: Pardu(s), a murmilló, és Senili(s), a thraex gladiátor (nagyításban lásd a hátsó borítón)

Az ásás leletei a restaurátor asztalán: kerámiaurnák, -fedők, -korsók, -tálak és -bögrék

ismereteinket Savaria egykori lakóiról. A temetőrészlet tartományi viszonylatban nagyon gazdagnak számít, ami az itt lakók magas életszínvonalára utal. A kiemelkedő leletekkel rendelkező értékes régészeti anyag a restaurálás után remélhetően rövidesen a nagyközönség számára is megtekinthető lesz.

A másként nem jelölt képeket a szerző készítette.

A cikk egy korábbi, rövidített változata megjelent a *Rubicon* 2006/7. számában.

1970–1975”: *Savaria* 11–12 (1977/78) 182–183.

- 8 Mócsy A. – Szentlélek T. (szerk.), *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*, Budapest, 1971, Nr. 116.
- 9 P. Buócz T., „A Kertész utcai római temető”: *Savaria* 1 (1963) 131–148.; uő., *Savaria topográfája*, Szombathely, 1967; Medgyes M. „Leletmentések Savaria északi temetőjében”, 177–209.
- 10 Lányi V., „Temetkezés”: Mócsy A. – Fitz J. (szerk.), *Pannonia régészeti kézikönyve*, Budapest, 1990, 243–250.
- 11 Bechert, T., „Zur Terminologie provincialrömischer Brandgräber”: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10 (1980) 253. skk.
- 12 Mercklin, E. v., „Römische Klappmessergriffe”: *Serta Hoffilleriana*, Zagreb, 1940, 339–352.
- 13 Rozitis, P. P., „Un gladiator ampuritano: Pardus”: *Ampurias* 33–34 (1971–1972) 381–384.
- 14 Junkelmann, M., *Das Spiel mit dem Tod*, Mainz, 2000, 121., Abb. 185.
- 15 Prohászka P., „Römische Fibel mit Gladiatorendarstellung und Inschrift aus Pannonien”: *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2001) 65–85., további részletes irodalomjegyzékkel.